

WŁODZIMIERZ DZUN
MARCIN ADAMSKI
Instytut Ekonomiki Rolnictwa
i Gospodarki Żywnościowej – PIB
Warszawa

SPÓŁDZIELNIE PRODUKCJI ROLNEJ PRZED I PO WEJŚCIU POLSKI DO UE

W całym okresie przemian systemowych sektor spółdzielczości produkcyjnej w naszym rolnictwie szybko się kurczył. Był to efekt nie tylko trudnej sytuacji ekonomicznej spółdzielni, wynikającej przede wszystkim z gwałtownego pogorszenia się rentowności produkcji rolnej, ale także niekorzystnej atmosfery społeczno-politycznej (zwłaszcza w pierwszych latach przemian ustrojowych) wokół wszelkiego rodzaju spółdzielczości i traktowania spółdzielni produkcyjnych jako odchodzącego do historii reliktu poprzedniego systemu. Bardzo ważnym czynnikiem przyspieszającym kurczenie się tego sektora był także, trwający do dnia dzisiejszego, kryzys spółdzielczości jako ruchu społeczno-gospodarczego i związany z tym kryzys członkostwa, przejawiający się w dążeniu do maksymalizacji korzyści indywidualnej. Kryzys ten rozpoczął się w Polsce już w latach 80. wraz z rozpoczęciem wprowadzania reform zmierzających do stworzenia regulowanego systemu rynkowego. W rezultacie (aczkolwiek dynamika procesu kurczenia się sektora spółdzielczości produkcyjnej w rolnictwie od połowy lat 90. nieco słabła), w latach 1996-2002:

- liczba spółdzielni produkcji rolnej zmniejszyła się z 2467 do 1286, a więc o 48% (w tempie 8% średniorocznie), w tym prowadzących działalność rolniczą z 1633 do 979, a więc o 40% (6,7% średnio rocznie);
- powierzchnia użytków rolnych w SPR ogółem zmniejszyła się z 502 do 318 tys. ha, a więc o 36,7% (w tempie 6,1 % średnio rocznie);
- liczba pracujących członków w spółdzielniach prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się z 41,6 do 21,7 tys., a więc o 48% (8% średnio rocznie).

W okresie tym także w całym rolnictwie, w związku z pogarszającą się rentownością produkcji rolnej, liczba gospodarstw rolnych (w szczególności prowadzących działalność rolniczą) szybko malała. W latach 1996-2002:

- liczba gospodarstw ogółem zmniejszyła się z 3 064 519 do 2 933 228 (o 4,3%), w tym indywidualnych gospodarstw rolnych (powyżej 1 ha UR) z 2 041 380 do 1 951 727 (o 4,4%);

- liczba gospodarstw prowadzących działalność rolniczą ogółem zmniejszyła się z 2 682,3 do 2 172,2 tys. (o 19%), w tym indywidualnych gospodarstw rolnych z 1 834 874 do 1 617 773 (o prawie 12%);
- powierzchnia zasiewów zmalała z 12296,7 do 10764,3 tys. ha, to jest o 12,5%;
- liczba pracujących w gospodarstwach rolnych ogółem, mimo ograniczania działalności rolniczej, wzrosła z 3 476,8 do 3 675,5 tys., a więc o 5,7%.

Jak widać, w okresie przed wejściem Polski do UE proces kurczenia się miał miejsce w całym rolnictwie, jednak w przypadku sektora spółdzielczości produkcji rolnej w największym stopniu. Tempo zmniejszania się powierzchni użytków rolnych w tym sektorze było prawie trzykrotnie, a liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą dwukrotnie wyższe niż w rolnictwie ogółem.

Przemiany strukturalne w SPR w latach 2002-2007

Wejście Polski do UE i objęcie polskiego rolnictwa instrumentarium Wspólnej Polityki Rolnej UE, a zwłaszcza wprowadzenie dopłat obszarowych i poprawa rentowności produkcji rolnej, wyraźnie zmieniły przedstawione wyżej tendencje przekształceń strukturalnych w naszym rolnictwie. W całym rolnictwie nastąpiło pewne wyhamowanie dynamiki zmniejszania się ogólnej liczby gospodarstw rolnych i jednocześnie znacząco zwiększyła się (o ponad 10%) liczba gospodarstw deklarujących prowadzenie działalności rolniczej. W rezultacie nastąpił niewielki wzrost powierzchni UR w gospodarstwach rolnych (o 4,5%) oraz liczby pracujących w rolnictwie¹ (o 2%), głównie z powodu przyrostu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w grupie gospodarstw mniejszych obszarowo². W rezultacie, w całym rolnictwie średnia powierzchnia gospodarstwa prowadzącego działalność rolniczą zmalała z 6,9 do 6,6 ha, a powierzchnia UR przypadająca na 1 pracującego wzrosła tylko z 6,7 do 6,9 ha (tab. 1).

W sektorze spółdzielczym wyżej wskazane uwarunkowania makroekonomiczne spowodowały tylko spowolnienie dynamiki zmniejszania się tego sektora. Liczba SPR prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się o ponad 19% (3,8% średniorocznie), powierzchnia UR w tych spółdzielniach o prawie 20% (4% średniorocznie), a liczba pracujących w tych spółdzielniach o 25,6% (o 5% średniorocznie). Dynamika kurczenia się sektora spółdzielczego w latach 2002-2007 była więc prawie 2-krotnie niższa niż w latach 1996-2002 (tab. 1).

Oceniając poniższe zmiany, można stwierdzić, że w sektorze spółdzielczym, abstrahując od wciąż występującej tendencji kurczenia się tego sektora, były one bardziej korzystne niż w rolnictwie ogółem, dawały bowiem możliwość poprawy efektywności gospodarowania. Średnia powierzchnia UR przypadająca na 1 SPR zmniejszyła się tylko o 0,9%, podczas gdy w całym rolnictwie o ponad 4%, wyraźnie wzrosła natomiast powierzchnia UR przypadająca na 1 pracującego

¹ Według nowej metodologii liczenia pracujących w rolnictwie wprowadzonej w 2002 r. Danymi tych nie można zatem porównywać z podanymi na poprzedniej stronie dla lat 1996-2002.

² Mniejszy przyrost liczby pracujących wynika ze specyfiki liczenia pracujących w gospodarstwach indywidualnych.

(o 7,4%, gdy w całym rolnictwie o 3%), a w jeszcze większym stopniu w przeliczeniu na 1 pracującego członka SPR (wzrost o 14%).

Tabela 1

Dynamika zmian w sektorze Spółdzielni Produkcji Rolnej na tle całego rolnictwa w latach 2002-2007

Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą	2002		2007		2007/2002	
	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR
Liczba gospodarstw	2 172 205	979	2 390 956	791	110,1	80,8
Powierzchnia UR (w tys. ha)	15 160,2	318,0	15 848,6	254,7	104,5	80,1
UR/ 1 gospodarstwo (w ha)	6,98	324,8	6,63	322,0	95,7	99,1
Liczba pracujących (w tys.)	2 253,4	26,2	2 299,3	19,5	102,0	74,4
UR/ 1 pracującego (w ha)	6,7	12,1	6,9	13,1	103,0	107,4
Liczba pracujących członków SPR	-	21,7	-	14,3	-	64,1
UR/ 1 członka SPR	-	15,6	-	17,8	-	114,0

Źródło: Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 2002. GUS, Warszawa 2003; Charakterystyka gospodarstw rolnych 2007. GUS, Warszawa 2008; Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008. GUS, Warszawa 2009. Dla SPR niepublikowane dane GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Bardziej pogłębione wnioski dotyczące sytuacji spółdzielni w analizowanym okresie można wysnuć na podstawie zmian w ich strukturze według wielkości ekonomicznej. Tendencja zmniejszania się liczby SPR wystąpiła we wszystkich grupach wielkości ekonomicznej, jednak zdecydowanie słabsza była w grupie spółdzielni większych ekonomicznie (powyżej 16 ESU), a zdecydowanie najsłabsza w grupie największych ekonomicznie, to jest 250 i więcej ESU (tab. 2). W rezultacie, w strukturze SPR udział spółdzielni dużych ekonomicznie (40 i więcej ESU) wzrósł z 63,1 do 65,7%, w tym bardzo dużych ekonomicznie (100 i więcej ESU) z 41 do 44%, natomiast małych ekonomicznie (poniżej 8 ESU) zmniejszył się z 23,3 do 19,5%.

Tabela 2

Zmiany w strukturze SPR według wielkości ekonomicznej w ESU w latach 2002-2007

Grupy w ESU	Liczba SPR			UR w SPR (tys. ha)			UR/1 SPR		
	2002	2007	2007/2002	2002	2007	2007/2002	2002	2007	2007/2002
Do 4	103	83	0,80	2,32	1,24	0,53	22,5	14,9	0,66
4-8	51	32	0,62	3,03	1,15	0,37	59,4	35,9	0,60
8-16	65	39	0,60	5,65	2,71	0,47	86,9	69,5	0,79
16-40	138	117	0,84	21,23	13,08	0,61	153,8	111,8	0,72
40-100	215	167	0,77	49,94	34,82	0,69	232,3	208,5	0,89
100-250	250	215	0,86	100,96	81,67	0,80	403,8	379,9	0,94
≥ 250	148	138	0,93	133,77	120,06	0,89	903,8	870,0	0,96
Ogółem	970	791	0,81	316,90	254,72	0,80	326,70	322,02	0,98

Uwaga: w 2002 r. uwzględniono tylko SPR, dla których ustalono wielkość ESU.

Źródło: Niepublikowane dane GUS z PSR 2002 i reprezentacyjnego badania gospodarstw rolnych z 2007 r.

Przemiany w rolnictwie ogółem, w tym zwłaszcza w gospodarstwach osób fizycznych, były mniej korzystne (tab. 3). Udział gospodarstw dużych ekonomicznie zwiększył się nieznacznie z 0,6 do 0,8 %, a małych ekonomicznie (< 8 ESU) pozostał zasadniczo na niezmiennym poziomie (odpowiednio 89,6 do 89,7%), w tym udział gospodarstw bardzo małych ekonomicznie (poniżej 4 ESU) wzrósł z 78,6 do 80,4%.

W SPR również pod względem zmian w strukturze UR tendencje w omawianym okresie były znacznie korzystniejsze niż w rolnictwie ogółem. Udział UR w SPR dużych ekonomicznie wzrósł z 89 do 92%, w tym w bardzo dużych ekonomicznie z 74 do 79%. Jak widać, w sektorze spółdzielczym prawie całość UR znajduje się w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie. W całym rolnictwie natomiast udział UR w gospodarstwach dużych ekonomicznie zwiększył się nieznacznie (z 18,5 do 19,1%), ale jednocześnie nie zmniejszył się, a nawet nieco wzrósł (z 49,3 do 51,2%) i tak bardzo wysoki udział UR w gospodarstwach małych ekonomicznie (tab. 3).

Tabela 3

Zmiany w strukturze SPR i strukturze UR w SPR według wielkości ekonomicznej na tle zmian dla ogółu gospodarstw rolnych

Wyszczególnienie	Lata	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU							
		< 8		8-16		16-40		> 40	
		ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR
Liczba gospodarstw = 100	2002	89,6	23,3	6,9	6,6	2,9	14,1	0,6	63,1
	2007	89,7	19,5	6,1	4,9	3,1	14,8	0,8	65,7
Użytki rolne = 100	2002	50,7	2,0	17,4	1,8	13,4	18,5	18,5	89,5
	2007	48,8	0,9	16,1	1,1	16,0	19,1	19,1	92,9

Źródło: Jak w tab. 1.

Tabela 4

Zmiany w strukturze SPR i ogółu gospodarstw rolnych według grup obszarowych w ha UR (w % ogółu gospodarstw)

Lata		Grupy obszarowe w ha UR							
		0- 1 ha	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	> 100
2002	ogółem	25,5	39,5	18,0	11,8	2,9	1,4	0,5	0,3
	SPR	0,2	2,9	1,7	3,5	2,8	4,2	11,1	73,2
2007	ogółem	27,0	41,0	16,6	10,2	2,7	1,6	0,7	0,3
	SPR	0,5	2,7	2,4	3,7	2,6	4,2	10,6	72,9

Źródło: Jak w tab. 1.

Z danych zamieszczonych w tabeli 2 wynika, że wielkość ekonomiczna SPR jest silnie skorelowana z powierzchnią użytkowanych gruntów rolnych. Powierzchnia UR przypadająca na 1 gospodarstwo sukcesywnie rośnie – z niecałych 15 ha w grupie gospodarstw bardzo małych ekonomicznie (do 4 ESU), do 870 ha w grupie gospodarstw największych ekonomicznie (250 ESU i więcej).

Mimo to w analizowanym okresie znacznie wolniej zmniejszała się liczba SPR małych obszarowo (do 5 ha UR o 6,3%, 5-10 ha UR o 14,5%, 10-30 ha o 19% i 30 ha UR i więcej o 20%). W związku z tym w strukturze SPR według wielkości obszarowej wzrósł nieco udział gospodarstw mniejszych obszarowo do 10 ha UR (z 4,8 do 5,6%) oraz 10-20 ha (z 3,5 do 3,7%), a zmalał nieznacznie bardzo dużych obszarowo, ponad 50 ha UR (z 84,3 do 83,5%). Oznacza to, że SPR coraz częściej osiągają wyższe wielkości ekonomiczne nie drogą wzrostu powierzchni gospodarstwa, a drogą kapitałową poprzez specjalizację i koncentrację produkcji. Świadczy o tym wyraźny spadek średniej powierzchni gospodarstwa w poszczególnych grupach obszarowych (tab. 2).

Tabela 5

Zmiany w strukturze SPR bardzo dużych obszarowo

Lata		Ogółem	Grupy obszarowe w ha UR				
			100-200	200-300	300-500	500-1000	> 1000
2002	Liczba	717	189	149	208	138	33
	% ^a	73,2	19,3	15,2	21,2	14,1	3,4
2005	Liczba	601	159	121	172	124	25
	% ^a	71,4	18,9	14,4	20,4	14,7	3,0
2007	Liczba	577	158	115	161	118	25
	% ^a	72,9	20,0	14,5	20,4	14,9	3,2

^a % ogółu SPR.

Źródło: Jak w tab. 2.

Jak widać z przedstawionych w tab. 4 i 5 danych, podstawowe znaczenie dla SPR mają zmiany w grupie gospodarstw bardzo dużych obszarowo (100 ha i więcej). W omawianym okresie liczba takich gospodarstw zmniejszyła się z 717 do 577 (o 19,5%), podczas gdy ogółu SPR o 19%. Należy jednak zauważyć, że po wejściu Polski do UE dynamika zmniejszania się liczby gospodarstw dużych obszarowo w porównaniu do lat poprzednich uległa zahamowaniu. Jeśli w latach 2002-2005 ich liczba zmalała o 16% (5,3% średnio rocznie), to w latach 2005-2007 o 4% (2% średnio rocznie). Na uwagę zasługuje także to, że w ostatnich latach wyraźnie wyhamowała również dynamika zmniejszania się liczby SPR największych obszarowo, a więc 500-1000 ha i powyżej 1000 ha, w związku z czym ich udział w strukturze SPR bardzo dużych obszarowo nawet nieco wzrasta (tab. 5).

W okresie tym w całym rolnictwie, w którym dominują gospodarstwa osób fizycznych, widoczna była polaryzacja gospodarstw według struktury obszarowej. Wyraźnie wzrósł udział gospodarstw bardzo małych obszarowo (do 5 ha UR)

z 65,0 do 68,0% oraz gospodarstw dużych obszarowo (ponad 30 ha UR) z 2,2 do 2,6%, zmniejszył się natomiast gospodarstw 5-30 ha UR z 32,8 do 29,4%. Mimo tych zmian, alokacja UR w SPR jest zdecydowanie korzystniejsza niż w rolnictwie ogółem. W gospodarstwach dużych obszarowo (30 ha UR i więcej) użytkowane jest w SPR 87,7% ogółu UR, podczas gdy w całym rolnictwie tylko 2,6% (tab. 4).

Z analizy zmian w strukturze UR w SPR wynika, że na zmiany te znaczący wpływ mają problemy związane ze ich strukturą własnościową. SPR prowadzące produkcję rolną w 2007 r. dysponowały 256,9 tys. UR, z czego 169,8 tys. ha (66,1%) było własnością spółdzielni, 23,3 tys. ha (9,1%) własnością wspólną i 63,8 tys. ha (24,8%) dzierżawiono. Z kolei 2,2 tys. ha spółdzielnie wydzierżawiały osobom trzecim. W sumie, spółdzielnie prowadzące działalność rolniczą użytkowały w 2007 roku 254,7 tys. ha UR. Podstawowym problemem dla SPR są ziemie dzierżawione, które stanowią 1/4 ogółu gruntów rolnych użytkowanych przez spółdzielnie prowadzące działalność rolniczą.

Niewielką część UR w SPR (836 ha – 0,3% ogółu) stanowią działki (ogródki) przydomowe członków SPR. Są one wydzielone w 155 SPR, a więc w co piątej spółdzielni. Średnia powierzchnia działek przypadająca na 1 spółdzielnię posiadającą takie działki wynosi tylko około 5 ha UR. Występują one przede wszystkim w spółdzielniach większych obszarowo i ekonomicznie, z reguły w znacznej części byłych RSP.

Bardzo ważne znaczenie dla rozwoju SPR, a zwłaszcza dla rozwoju działalności rolniczej, ma wyposażenie techniczne gospodarstw, pozwalające na stosowanie nowoczesnych technik i technologii produkcji. Już przed wejściem Polski do UE, SPR były dobrze wyposażone w ciągniki i maszyny rolnicze, natomiast znacznie słabiej w urządzenia techniczne w budynkach gospodarczych, a przede wszystkim w oborach. W 2002 r. ciągniki rolnicze posiadało prawie 100%, wieloczynnościowe agregaty uprawowe prawie 76% spółdzielni prowadzących produkcję polową, kombajny zbożowe 94% spółdzielni prowadzących produkcję zbóż, kombajny ziemniaczane 88% spółdzielni uprawiających ziemniaki, kombajny buraczane 77% spółdzielni uprawiających buraki cukrowe. Natomiast tylko 66% spółdzielni specjalizujących się w produkcji mleka posiadało obory wyposażone w dojarki rurociągowe, a pozostałe posługiwały się dojarkami bańkowymi. Jednak prawie wszystkie te spółdzielnie (99%), w trosce o jakość produkowanego mleka, miały obory wyposażone w zbiornikowe schładzarki do mleka.

W omawianym okresie wyposażenie techniczne SPR nieco się poprawiło. Ze względu na ograniczoność danych można to zaprezentować tylko na przykładzie wyposażenia w ciągniki rolnicze. W związku z tym, że 93% UR znajduje się w SPR dużych ekonomicznie, zmiany zostaną przedstawione w tej grupie spółdzielni. W analizowanym okresie odsetek spółdzielni dużych ekonomicznie posiadających ciągniki nie zmieniał się (2002 r. – 99,7% i 2007 r. – 99,6%). Można powiedzieć, że zapotrzebowanie SPR na ciągniki było zaspokojone. Nastąpiła jednak wyraźna poprawa w strukturze posiadanych ciągników. Znacznie wzrosła liczba spółdzielni posiadających ciągniki o większej sile uciągowej, koniecznych do stosowania na przykład agregatów uprawowych lub pras zbierających. Ciągniki

dużej mocy są niezbędne w gospodarstwach większych obszarowo, a takimi są prawie wszystkie SPR duże ekonomicznie, bowiem 99,6% z nich użytkuje gospodarstwa o powierzchni ponad 50 ha UR. W okresie tym udział spółdzielni posiadających ciągniki o mocy 100 i więcej kW w grupie spółdzielni dużych ekonomicznie wzrósł z 58,6 do 69,7%, w tym w spółdzielniach o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU z 42,8% do 47,9%, o 100-250 ESU z 59,6 do 74,4%, o 250 i więcej ESU z 79,1 do 89,1%. Także w całym rolnictwie w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie udział gospodarstw posiadających ciągniki dużej mocy był znaczny, wzrósł z 37,0 do 42%.

Tabela 6

Wyposażenie SPR w ciągniki rolnicze na tle ogółu gospodarstw rolnych w 2007
(gospodarstwa posiadające ciągniki w % ogółu gospodarstw)

Ciągniki	Wielkość ekonomiczna gospodarstw w ESU							
	40 i więcej		40-100		100-250		250 i więcej	
	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR
Ogółem	93,8	99,6	94,2	100	92,2	99,1	93,7	100
60-100 kW	59,8	87,3	58,1	83,2	61,1	87,4	76,2	92,8
> 100 kW	42,0	69,8	36,3	47,9	55,5	74,4	76,6	89,1
> 100 kW ^a	76,1	70,1	74,4	48,2	77,1	74,8	84,5	89,1

^a W stosunku do liczby gospodarstw użytkujących 50 ha UR i więcej.

Źródło: Jak w tab. 1.

Udział gospodarstw dużych ekonomicznie posiadających ciągniki dużej mocy w relacji do ogółu gospodarstw w tej grupie w SPR jest znacznie wyższy niż w całym rolnictwie. Jednak w odniesieniu tylko do gospodarstw większych obszarowo, poziom wyposażenia tej grupy gospodarstw w ciągniki dużej mocy jest w SPR znacznie niższy niż w rolnictwie ogółem, przy czym dotyczy to przede wszystkim grupy spółdzielni o wielkości 40-100 ESU (tab. 6).

Bardzo ważne znaczenie dla rozwoju SPR ma poziom wykształcenia osób pracujących w tych spółdzielniach (członków spółdzielni i pracowników najemnych), a zwłaszcza kierujących poszczególnymi spółdzielniami. W omawianym okresie nastąpiła niewielka poprawa poziomu wykształcenia, w tym także rolniczego, kierujących SPR-ami. Udział osób posiadających szkolne wykształcenie rolnicze wzrósł z 78,8 do 80,3%, w tym wyższe rolnicze z 32,7 do 33,4%, natomiast bez wykształcenia rolniczego zmalał z 16,2 do 13,8%. Jednak dynamika poprawy w tym zakresie była znacznie wyższa w rolnictwie ogółem. Wśród ogółu kierujących gospodarstwami udział osób posiadających szkolne wykształcenie rolnicze wzrósł z 16,5 do 24,7%, w tym z wykształceniem wyższym z 1,0 do 1,5%, natomiast bez wykształcenia rolniczego zmalał z 57,6 do 55,2%.

Tabela 7

**Wykształcenie kierujących SPR na tle kierujących gospodarstwami rolnymi
w całym rolnictwie w 2007 r. (w % ogółu)**

Poziom wykształcenia	Wszystkie gospodarstwa				Powyżej 40 ESU			
	całe rolnictwo		SPR		całe rolnictwo		SPR	
	a	b	a	b	a	b	a	b
Wyższe	6,8	1,5	37,2	33,4	20,0	15,6	40,4	36,9
Policealne i średnie	29,4	7,9	55,4	43,6	42,0	29,3	53,8	44,6
Zasadnicze zawodowe	37,5	9,3	6,2	3,3	31,6	20,8	4,8	2,9
Kursy rolnicze	-	22,0	-	5,9	-	16,9	-	4,6

a - wykształcenie ogólne; b - wykształcenie rolnicze.

Źródło: Jak w tab. 1.

Mimo tego, poziom wykształcenia kierujących SPR jest wciąż zdecydowanie wyższy niż średnio w całym rolnictwie (tab. 7) i wyrównany we wszystkich grupach spółdzielni według wielkości ekonomicznej. Natomiast w całym rolnictwie poziom wykształcenia kierujących gospodarstwami w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie jest zdecydowanie wyższy niż w grupie gospodarstw średnich i małych ekonomicznie. Jest to przede wszystkim efekt niskiego poziomu wykształcenia kierujących gospodarstwami indywidualnymi, które stanowią przygniatającą większość właśnie w grupie gospodarstw małych i średnich ekonomicznie.

Objęcie polskiego rolnictwa instrumentarium Wspólnej Polityki Rolnej oraz w ślad za tym poprawa rentowności produkcji rolnej i poprawa wyposażenia technicznego gospodarstw rolnych miały wpływ nie tylko na wzrost udziału wśród ogółu SPR gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, ale także – podobnie jak w całym rolnictwie – na poprawę wykorzystania użytków rolnych. Przede wszystkim wyraźnie zmniejszyła się w SPR i w całym rolnictwie powierzchnia odłogów i ugorów, o czym świadczy wyraźny wzrost w latach 2002-2007 odsetka zasianych gruntów ornych oraz wysoki odsetek w 2007 r. UR w dobrej kulturze. W SPR, mimo znacznej poprawy, najniższy poziom wykorzystania UR, w tym w szczególności gruntów ornych, jest w gospodarstwach małych ekonomicznie, bardzo wysoki natomiast w gospodarstwach dużych ekonomicznie. W rezultacie w SPR dużych ekonomicznie (40 ESU i więcej), które w 2007 r. użytkowały 92,9% ogółu UR, 93,1% ogółu UR jest w dobrej kulturze (tab. 8).

Mimo tego, że dynamika poprawy wykorzystania UR w SPR była niższa niż w całym rolnictwie, to poziom ich wykorzystania (mierzony odsetkiem UR w dobrej kulturze), w tym w szczególności gruntów ornych (mierzony % zasianych gruntów ornych), jest wyższy niż w całym rolnictwie. Jest to efekt tego, że także w 2002 r. poziom wykorzystania UR w SPR był znacznie wyższy niż w całym rolnictwie i możliwości dalszego wzrostu, zwłaszcza w spółdzielniach dużych ekonomicznie, były ograniczone.

Tabela 8

Poziom wykorzystania UR w SPR na tle całego rolnictwa w 2002 r. i 2007 r.

Wyszczególnienie	Lata	Gospodarstwa według wielkości ekonomicznej w ESU									
		ogółem		< 8		8-16		16-40		> 40	
		ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR	ogółem	SPR
Zasiane	2002	91,6	95,9	87,6	53,5	96,9	84,2	96,8	83,7	94,5	97,8
grunty orne (w %)	2007	96,2	98,4	93,9	67,1	99,0	90,5	99,0	95,1	96,9	99,0
UR w dobrej kulturze (w %)	2007	97,7	98,6	96,9	92,2	99,4	90,5	98,3	97,0	97,4	98,7

Źródło: Jak w tab. 1.

Prawie wszystkie SPR posiadające grunty orne prowadzą produkcję polową. W 2007 r. nie uprawiało roślin 38 SPR (4,8% ogółu SPR), w tym 22 posiadające grunty orne (2,2% posiadających grunty orne). Nie prowadziły produkcji polowej przede wszystkim SPR bardzo małe ekonomicznie (w grupie 83 SPR do 4 ESU – 29 spółdzielni ogółem i 17 posiadających grunty orne). W grupie gospodarstw dużych ekonomicznie (>40 ESU) nie prowadziła produkcji polowej tylko 1 SPR z 520 SPR ogółem. W rezultacie w 2007 r. w SPR dużych ekonomicznie grunty orne stanowiły 93,3% ogółu gruntów ornyczych, a zasiewy 93,8% ogółu zasiewów w tym sektorze.

Prawie wszystkie SPR prowadzące produkcję polową uprawiają zboża, w tym przede wszystkim pszenicę ozimą (75,9% SPR prowadzących uprawy polowe), jęczmień jary (odpowiednio 68,6%), żyto (49,1%), pszenżyto ozime (46,4%), owies (34,6%) i kukurydzę na ziarno (26,5%). Znaczna część SPR uprawia rośliny przemysłowe, w tym głównie rzepak i buraki cukrowe. W latach 2002-2007 udział spółdzielni prowadzących te uprawy wzrósł we wszystkich analizowanych grupach. Jest on bardzo silnie skorelowany z ich wielkością ekonomiczną; w 2007 r. kształtował się na poziomie 6,1% w grupie spółdzielni małych ekonomicznie i 80,4% w grupie spółdzielni dużych ekonomicznie.

Jeszcze w 2002 roku znaczna część SPR, szczególnie dużych ekonomicznie (29,4% ogółu spółdzielni dużych ekonomicznie), uprawiała ziemniaki. Jednak już w 2007 r. odsetek takich spółdzielni zmniejszył się do 11,1 (tab. 9).

W rezultacie, w SPR prawie cała produkcja polowa skoncentrowana jest w spółdzielniach dużych ekonomicznych (40 i więcej ESU). W spółdzielniach tych w 2007 r. było 92 % zasiewów zbóż, 96,7 % kukurydzy na ziarno, 97,4% ziemniaków, 100% strączkowych i 97,5% roślin przemysłowych. Udział tej grupy SPR w zbiorach był jeszcze większy, bowiem spółdzielnie te osiągają znacznie wyższe plony niż pozostałe.

Tabela 9

SPR uprawiające rośliny uprawne według wielkości ekonomicznej w 2002 i 2007 r.
(w % ogółu spółdzielni)

Spółdzielnie produkcyjne	< 8 ESU		8-16 ESU		16-40 ESU		> 40 ESU	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Posiadające grunty orne	99,3	87,8	100	100	100	98,2	99,8	100
Prowadzące produkcję polową:	90,2	72,2	98,5	100	98,6	95,7	99,3	99,8
zbóż	81,6	71,3	96,9	97,4	96,4	94,9	99	99,4
strączkowych	0	0	0	0	0	0,8	4,1	1,7
ziemniaków	3,1	2,6	10,8	10,5	10,1	5,1	29,4	11,1
roślin przemysłowych	4,3	6,1	13,8	17,9	32,6	41,9	75,5	80,4
buraków	1,2	0,9	3,1	2,6	8,7	6,8	37,4	37,3
rzepaku	3,1	5,2	13,8	17,9	29	39,3	69,7	77,5
warzyw gruntowych	3,1	0	4,6	5,2	4,3	3,4	12,7	6
warzyw pod osłonami	0,6	0	1,5	2,6	1,4	0	1	0,2
truskawek	3,1	0,9	0	0	2,2	0,9	2,6	1

Źródło: Jak w tab. 2.

Objęcie polskiego rolnictwa instrumentarium WPR UE i pewna poprawa opłacalności produkcji zwierzęcej nie spowodowały zahamowania w SPR długotrwałej tendencji wzrostu udziału spółdzielni nie prowadzących produkcji zwierzęcej. Nie należy jednak oceniać tej tendencji jednoznacznie negatywnie. Może ona wynikać z restrukturyzacji gospodarstw skierowanej na uproszczenie struktury produkcji i specjalizację na wybranych kierunkach produkcji roślinnej. Jednak przy większych obszarowo gospodarstwach ograniczanie się tylko do produkcji roślinnej, z reguły do maksymalizacji uprawy zbóż i rzepaku, jest z punktu widzenia dobrej praktyki rolniczej, zwłaszcza na słabych, piaszczystych UR, zjawiskiem niekorzystnym.

W 2002 r. zwierzęta gospodarskie posiadało 60% SPR, a odsetek ten wahał się od 6,7 w spółdzielniach małych ekonomicznie, do 80,3 w spółdzielniach dużych ekonomicznie. W latach 2002-2007 wzrost odsetka SPR bez zwierząt gospodarskich odnotowano we wszystkich grupach spółdzielni według wielkości ekonomicznej – najwyższy w gospodarstwach małych ekonomicznie, najniższy w gospodarstwach dużych ekonomicznie. W rezultacie w 2007 r. 54% SPR prowadziło chów zwierząt (3,4% spółdzielni małych ekonomicznie, 74,6% dużych ekonomicznie). Zdecydowana większość SPR, około 3/4, prowadzi chów trzody chlewnej i około 1/3 chów bydła. Część SPR specjalizuje się w drobiarstwie (tab. 10).

Tabela 10

**SPR posiadające zwierzęta gospodarskie według wielkości ekonomicznej
w 2002 i 2007 r. (w % ogółu spółdzielni)**

Spółdzielnie produkcyjne	< 8 ESU		8-16 ESU		16-40 ESU		> 40 ESU	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Ogółem	6,7	3,4	23,1	12,9	38,4	28,2	80,3	74,6
Posiadające:								
bydło	0	0	0	0	4,3	5,1	35,6	32,8
w tym krowy	0	0	0	0	2,9	5,1	32,9	32,8
trzodę	3,7	0,9	16,9	10,3	28,3	16,2	69,5	58,5
w tym lochy	3,7	0	16,9	0	23,9	11,1	65,9	58,5
owce	0,6	0,9	4,6	0	1,4	1,4	2,1	1,5
kozy	0,6	0,9	0	0	0,7	0	0,5	0,2
drób kurzy	1,2	0	3,1	2,6	5,1	4,3	9,3	7,3
konie	1,8	0,9	0	0	0,7	0,7	5,7	3,7

Źródło: Jak w tab. 2.

Stopień koncentracji produkcji zwierzęcej w SPR jest nawet nieco większy niż produkcji roślinnej. W 2007 r. w SPR dużych ekonomicznie skoncentrowane było 99,4% pogłowia bydła (w tym 99,5% krów mlecznych), 99,3% trzody chlewnej i 95,1% drobiu, w tym w SPR największych ekonomicznie (250 ESU i więcej) odpowiednio aż 74,2% (73,5%), 70,8% i 53,4%. Tak duża część posiadane przez SPR pogłowia skoncentrowana jest w niewielkiej liczbie spółdzielni. Wśród SPR największych ekonomicznie, w bydło specjalizuje się 81 spółdzielni, w krowach mlecznych 75, w trzodzie 108, w brojlerach 6, kurach nioiskach 8. Średnio na 1 SPR posiadającą określone zwierzęta gospodarskie przypada: 537 sztuk bydła, 222 sztuk krów, 2474 sztuk trzody chlewnej, około 140 tys. sztuk brojlerów, 110 tys. kur niosek.

W związku z tym, że prawie cała produkcja roślinna i zwierzęca skoncentrowana jest w SPR dużych ekonomicznie, omówione zostaną zmiany w strukturze spółdzielni według typów rolniczych w latach 2002-2007 tylko w tej grupie spółdzielni. Z danych tab. 11 wynika, iż w omawianym okresie nastąpił wzrost odsetka spółdzielni specjalizujących się w uprawach polowych i uprawach różnych oraz spadek udziału spółdzielni specjalizujących się w zwierzętach – najwyższy z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi (trzoda i drób) i różnych zwierząt, znacznie niższy z chowem zwierząt w systemie wypasowym (bydło).

Nastąpił także spadek udziału spółdzielni wielostronnych, specjalizujących się w różnych uprawach i zwierzętach. Nie dotyczyło to jednak spółdzielni największych ekonomicznie, w których zanotowany został w tym zakresie wzrost. W tej grupie, charakteryzującej się dużymi obszarami gospodarstwami, możliwa jest specjalizacja zarówno w produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej.

Tabela 11

**Struktura SPR dużych ekonomicznie według typów rolniczych w grupach
według wielkości ekonomicznej w 2002 i 2007 r.**
(w % spółdzielni prowadzących działalność rolniczą)

Specjalizacja	Wielkość ekonomiczna w ESU							
	> 40		40-100		100-250		> 250	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Uprawy polowe	30,5	38,6	45,5	53,3	30	40,5	9,5	18,1
Uprawy ogrodnicze	0	0,2	0	0	0	0,5	0	0
Uprawy trwałe	0,3	0	0,9	0	0	0	0	0
Zwierzęta w systemie wypasowym	3,4	3,1	5,1	4,2	2,4	2,8	2,7	2,2
Zwierzęta żywione paszami treściwymi	10,9	7,5	9,3	8,4	10,8	6,5	13,5	8,0
Różne uprawy	4,4	6	1,8	4,8	4,4	6,0	8,1	7,2
Różne zwierzęta	13,4	10,6	3,7	4,2	11,6	6,5	30,4	24,6
Różne uprawy i zwierzęta	37,1	34	33,4	25,1	40,8	37,2	35,8	39,9

Uwaga: nie uwzględniono gospodarstw niesklasyfikowanych (w 2002 r. 9 i w 2007 r. 16).

Źródło: Jak w tab. 2.

Zmiany w wielkości ekonomicznej SPR wynikające z wielkości produkcji rolnej i wielkości posiadanych UR nie przesadzają oczywiście o ogólnej sytuacji ekonomicznej poszczególnych spółdzielni, ponieważ prawie połowa SPR osiąga dochody z działalności gospodarczej innej niż rolnicza. Funkcjonowanie spółdzielni o małej wielkości ekonomicznej mierzonej w ESU zależy w znacznym stopniu od tego, czy dysponuje ona dostatecznymi dochodami z działalności pozarolniczej. Udział SPR posiadających dochody pozarolnicze jest najwyższy w grupie gospodarstw małych (4-8 ESU – 68,7%) i średnio małych (8-16 ESU – 66,7%) ekonomicznie, mniejszy natomiast w grupie SPR bardzo małych ekonomicznie (poniżej 4 ESU 50,6%). Prawdopodobnie przyczyną jest to, że w grupie tej część spółdzielni jest w trakcie likwidacji.

Najmniej spółdzielni z dochodami pozarolniczymi jest w grupie SPR średnio dużych ekonomicznie (16-40 ESU – 44,4%) i części dużych ekonomicznie (40-250 ESU – 44,5%), więcej w spółdzielniach największych ekonomicznie (>250 ESU – 58,7%).

Gospodarstwa spółdzielcze zdecydowanie częściej prowadzą działalność pozarolniczą niż gospodarstwa ogółem (tab. 12). Wpływ na to ma przede wszystkim bardzo słaby rozwój tych działalności w gospodarstwach małych i średnich ekonomicznie, zdominowanych przez gospodarstwa indywidualne. W grupach tych różnice między SPR i gospodarstwami ogółem w udziale gospodarstw prowadzących działalność pozarolniczą są kilkunastokrotne. Natomiast w grupie gospodarstw dużych ekonomicznie, w której znaczny udział stanowią gospodarstwa osób prawnych, różnice te są około 4-krotne, a w gospodarstwach największych ekonomicznie (250 ESU i więcej) mniej niż 2-krotne (odpowiednio 58,7 i 32,9%).

Tabela 12

**SPR posiadające dochody z działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza
na tle ogółu gospodarstw rolnych w 2007 r.**

Gospodarstwa		Ogółem	Wielkość ekonomiczna w ESU				
			< 4	4-8	8-16	16-40	> 40
SPR	liczba	393	42	22	26	52	251
	%	49,7	50,6	68,7	66,7	44,4	48,3
Ogółem	liczba	115150	89309	11528	7391	4625	2296
	%	4,8	4,6	5,2	5,1	5,8	12,3

Źródło: Jak w tab. 1.

SPR prowadzą działalność pozarolniczą najczęściej w zakresie usług z wykorzystaniem własnego sprzętu (38,2% ogółu analizowanych spółdzielni, 76,8% spółdzielni prowadzących działalność pozarolniczą), przetwórstwa produktów rolnych (odpowiednio 6,4% i 13,0%), hodowli ryb (5,9% i 12,0%) oraz przetwórstwa drewna (2% i 4,3%). W SPR mniejszych ekonomicznie pozarolnicza działalność ogranicza się prawie wyłącznie do usług z wykorzystaniem własnego sprzętu. Natomiast w SPR większych ekonomicznie znaczący udział ma przetwórstwo rolne i hodowla ryb. W SPR o wielkości 100 i więcej ESU dochody z przetwórstwa rolnego posiada 23,2%, a z hodowli ryb 14,9%.

**Sytuacja ekonomiczno-finansowa dużych ekonomicznie SPR
po wejściu Polski do UE (w latach 2005-2008)**

Analiza sytuacji ekonomiczno-finansowej całej zbiorowości SPR jest niemożliwa ze względu na brak danych. W IERiGŻ-PIB prowadzone są badania ciągłe dotyczące sytuacji produkcyjnej i ekonomiczno-finansowej, ale na niewielkiej zbiorowości spółdzielni (48 SPR), przy czym obejmują one tylko rolnicze spółdzielnie produkcyjne (RSP). Choć z pewnością stanowią cenne źródło informacji, nie są reprezentatywne dla całej zbiorowości SPR. Znacznie bogatszym i bardziej reprezentatywnym zbiorem informacji o sytuacji ekonomiczno-finansowej podmiotów gospodarczych dysponuje GUS, konkretnie Departament Finansów. Sprawozdania finansowe składają jednak jedynie jednostki większe, zatrudniające co najmniej 10 osób. W zbiorze tym, jako podmioty rolnicze, klasyfikuje się podmioty posiadające regon wskazujący na produkcję rolniczą (roślinną, zwierzęcą lub mieszaną) jako główną działalność. W 2005 r. w danych GUS sklasyfikowanych było 464, a w 2007 r. 436 gospodarstw spółdzielczych (SPR). W GUS brak jest jednak powiązania badań dotyczących sytuacji ekonomiczno-finansowej przedsiębiorstw rolnych z badaniami tych przedsiębiorstw prowadzonymi przez Departament Rolnictwa w ramach PSR (ostatni z 2002 r.) i badań reprezentacyjnych (ostatnie w 2005 r. i 2007 r.). Na bazie wyników tych ostatnich badań przeprowadzono analizę przemian strukturalnych w SPR w latach 2002-2007.

Z analizy wynika, że zbiorowość SPR, dla której zgromadzono w GUS dane o ich sytuacji ekonomiczno finansowej, dość ściśle odpowiada zbiorowości spół-

dzielni o wielkości ekonomicznej powyżej 40 ESU posiadających REGON wskazujący na specjalizację w produkcji roślinnej, zwierzęcej bądź mieszanej. Według badań reprezentacyjnych GUS, takich SPR w 2005 r. było 454, a w 2007 r. 466, a więc grupa tych SPR nieco się powiększyła. Jednak w tym samym okresie liczba SPR składających sprawozdania nieco się zmniejszyła, prawdopodobnie w efekcie intensywnie prowadzonej restrukturyzacji SPR, a więc i restrukturyzacji zatrudnienia. W przypadku ograniczenia zatrudnienia poniżej 10 osób spółdzielnie nie miały już obowiązku składania sprawozdań.

W grupie SPR o wielkości ekonomicznej 40 ESU i więcej, które w REGONIE mają wykazaną specjalizację rolniczą, przemiany strukturalne w latach 2005-2007 były bardziej pozytywne niż w grupie SPR o tej wielkości ekonomicznej ogółem.

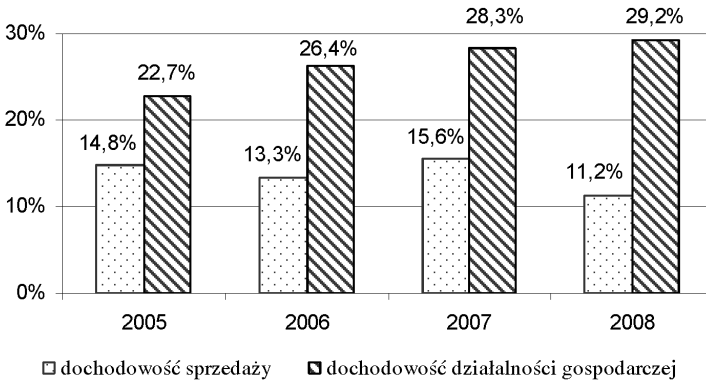
W tej grupie SPR:

- powierzchnia użytków rolnych wzrosła z 220,9 do 228,7 tys. ha, a więc o 3,5%;
- powierzchnia upraw zwiększyła się ze 180 tys. do 188 tys. hektarów, tj. przeszło o 4%;
- wzrosło поголівie utrzymywanych zwierząt (pogólowie bydła o 3,6%, a trzody chlewnej o 3,7%);
- zarysował się wyraźny postęp technologiczny, np. liczba ciągników o mocy przekraczającej 120 KM (umożliwiających agregowanie ich z najnowszymi rodzajami maszyn, jak pługi obracalne, agregaty uprawowo-siewne oraz wielkogabarytowe prasy) wzrosła w przeliczeniu na 1 SPR o przeszło 7%.

Wszystkie te zmiany w analizowanej zbiorowości, obserwowane w tym okresie – czy to w dziedzinie struktury czynników wytwórczych, czy też niejednokrotnie samej reorganizacji produkcji – okazały się mieć pozytywny wpływ na sytuację ekonomiczno-finansową. Okres ten był obiektywnym sprawdzianem zasadności procesów reorganizacyjnych, jakie poczyniono w SPR dużych ekonomicznie od początku przemian własnościowych oraz umożliwił ocenę funkcjonowania gospodarstw spółdzielczych w nowych realiach WPR.

Zanalizowanie sytuacji ekonomiczno-finansowej w poszczególnych SPR i w grupach wielkości ekonomicznej było niemożliwe ze względu na dysponowanie jedynie zbiorczymi danymi. Odstąpiono także od analizy SPR w grupach według ukierunkowania produkcji rolnej (SPR roślinne, zwierzęce i wielostronne), ponieważ wiele SPR, mimo zmiany specjalizacji, nie wykazywało tego w REGONIE. Analizę przeprowadzono więc dla całej zbiorowości SPR, dla której GUS zebrał dane. Wynika z niej, że w latach 2005-2008 w badanych SPR rosły przychody zarówno ze sprzedanej produkcji, jak i pozostałych źródeł, w tym głównie dotacji. W całym omawianym okresie, po wstąpieniu Polski do UE przychody ze sprzedaży wzrosły o 23,4%, przy czym najwyższą dynamikę obserwowano w roku 2007 (18%). Dużo szybciej, głównie za sprawą wspomnianych subwencji, zwiększały się dochody ogółem; w 2008 roku w stosunku do 2005 wzrosły o 35,7%.

Dochodowość sprzedaży - stosunek zysku osiągniętego ze sprzedaży do przychodów z tego tytułu.
 Dochodowość działalności gospodarczej - zysk na działalności gospodarczej do uzyskiwanych przychodów.

Rys. 1. Wskaźniki dochodowości w zbiorowości badanych SPR w latach 2005-2008

Źródło: Wyliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

Podobnie jak we wszystkich grupach gospodarstw w ostatnich 4 latach, w SPR wysokość podstawowych kosztów operacyjnych wykazywała od momentu przystąpienia Polski do UE dość silną tendencję wzrostową. W analizowanej zbiorowości od roku 2005 do 2008 zwiększyły się one o 27,3% (w latach 2006-2007 blisko 16%). Analizując strukturę wydatków SPR w całym badanym okresie, należy zaznaczyć, iż zwiększeniu uległy praktycznie wszystkie rodzaje ponoszonych kosztów. Najszybsze tempo widoczne było we wzroście kosztów na wynagrodzenia oraz jego pochodnych (43%). W dużym tempie rosły również koszty usług obcych (o 32%). Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż sytuacja ta kształtowana była w gruncie rzeczy przez cały sektor gospodarki, w tym okresie bowiem obserwowaliśmy w Polsce dość intensywne podwyżki wynagrodzeń. W SPR znacznie wzrosły również koszty środków do produkcji (30%), na co największy wpływ miały drożejące nawozy sztuczne, energia elektryczna oraz okresowe podwyżki cen paliw. W ciągu ostatnich kilku lat znacząco rosły również koszty podatków i innych opłat. Po 2005 roku powiększały się także odpisy amortyzacyjne, co pośrednio potwierdza tezę o postępującej modernizacji bazy materialno-technicznej. Trzeba podkreślić, iż w 2008 roku SPR poniosły też znaczne wydatki na podnoszenie kwalifikacji swoich członków, co w poprzednich okresach było zjawiskiem dość rzadkim.

Pomimo wysokiej dynamiki kosztów operacyjnych, spółdzielnie w analizowanym okresie zdołały utrzymać dochodowość prowadzonej produkcji na względnie stałym poziomie. Można zatem powiedzieć, że dość dobrze dawały sobie radę w nowych realiach wspólnego rynku, co nie oznacza, że nie odczuwały ujemnych skutków drastycznej zmienności cen na rynku. Najsilniejszy spadek dochodowości z tego powodu SPR odczuły w 2008 roku, kiedy nastąpiło nagłe załamanie cen na rynku. Wskaźnik relacji cen („nożyce cen”) zmniejszył się w porównaniu do

2007 roku do 91,8, co sprawiło, iż w ostatnim roku wartość wskaźnika dochodowości sprzedaży obniżyła się do poziomu 11%. Wartość ta była najniższa w ostatnim czterolecu, bowiem średnia dochodowość sprzedaży RSP po wstąpieniu Polski do UE oscylowała wokół 13,3% (rys. 1).

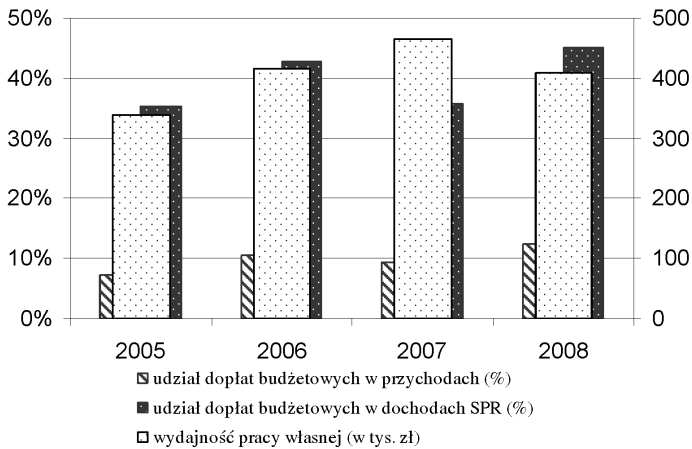
Dużo stabilniej wyglądała sytuacja finansowa SPR w zakresie dochodowości działalności gospodarczej, która uwzględnia między innymi również wpływ otrzymywanych dotacji. Wskaźnik ten, począwszy od 2005 roku, systematycznie wzrasta. Widać zatem wyraźnie, iż płatności bezpośrednie wraz z pozostałymi rodzajami dotacji są, od momentu objęcia polskiego rolnictwa mechanizmami WPR, bez wątpienia czynnikiem oddziałującym stabilizująco na wyniki finansowe SPR. W ciągu 4 lat, pomimo pewnych zmian w wysokości podstawowych składników tych płatności, czyli JPO³ i UPO⁴, ich łączna wartość zwiększyła się. I tak, w 2008 roku wyniosła ona 608,63 zł na 1 ha i była wyższa o 20% w stosunku do roku 2005. Dodatkowo, od 2007 roku spółdzielnie z produkcją zwierzęcą otrzymywały płatność do powierzchni trwałych użytków zielonych, z których plony przeznaczane były w gospodarstwie na paszę dla hodowanego bydła, owiec, kóz czy koni. Stawki tzw. „Płatności zwierzęcej” kształtowały się w stosunku do płatności uzupełniającej na relatywnie wysokim poziomie 379,55 zł/ha, co podnosiło poziom otrzymywanych dotacji przez spółdzielnie. Dość znacząco na wzrost strumienia środków pomocowych, a przez to na stabilizację sytuacji ekonomicznej gospodarstw, w tym również SPR, miały wprowadzone w 2006 dotacje do paliwa rolniczego. Limit zwrotu podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju na 1 ha użytków rolnych wzrósł w ciągu 3 lat z 38,7 zł w 2006 roku do 73,10 zł w 2008 r., dlatego też spółdzielnie coraz aktywniej korzystały z tego krajowego instrumentu wsparcia.

Jedynie w 2007 roku udział wsparcia w stosunku do przychodów spółdzielni obniżył się ze względu na panujące wówczas bardzo sprzyjające warunki cenowe (rys. 2). W całym okresie 4 lat możemy natomiast mówić o rosnącym znaczeniu wsparcia, co poniekąd świadczy również o dość znacznej aktywności SPR w dziedzinie ich pozyskania. Porównanie wartości otrzymanych dotacji w ostatnim, 2008 roku, pozwala stwierdzić, iż środki, jakie trafiły do spółdzielni, były przeszło dwukrotnie wyższe w stosunku do roku 2005.

Z przeprowadzonych analiz wynika, iż wartość subwencji w całym analizowanym okresie, przy wspomnianych zmianach wyników sprzedaży, stanowiła niezmiennie bardzo pokaźną część wypracowanego w spółdzielniach dochodu. W praktyce oznacza to, iż w przypadku zaprzestania dotowania rolnictwa, znacząca część zbiorowości SPR, o mniejszej skali produkcji, nie osiągnęłaby rentowności prowadzonej działalności gospodarczej i zniknęłaby z rynku.

³ JPO – Jednolita płatność obszarowa. W 2008 roku odnotowano zwiększenie jej wysokości do 339,31 zł/ha; w 2005 roku kształtowała się na poziomie 225,00 zł/ha.

⁴ UPO – Uzupełniająca płatność obszarowa, do grupy roślin podstawowych. W 2008 roku wynosiła ona 269,32 zł/ha i była niższa od wypłacanej w 2005 roku stawki 282,35 zł/ha.

Rys. 2. Wydajność pracy i rola płatności budżetowych w finansowaniu działalności gospodarczej spółdzielni w latach 2005-2008

Źródło: Wyliczenia własne na podstawie niepublikowanych danych GUS.

Dość stabilna sytuacja finansowa SPR zachęcała je w ostatnich latach do powiększania zasobów pracy. Począwszy od 2005 roku, odnotowano w przeliczeniu na jedną spółdzielnię ponad 12% wzrost pracujących. Największe nasilenie tego zjawiska w ostatnim roku spowodowało dość znaczący spadek wskaźnika dochodowości pracy w SPR. Choć nie jest to zjawisko pozytywne, to niewątpliwie wzrost liczby zatrudnionych może świadczyć o dążności SPR do dalszego rozwoju. Jednak tęzę zweryfikować będzie można dopiero w kolejnych latach.

Wspomniana stabilizacja sytuacji finansowej po 2005 roku, przy stale rosnących dochodach w przeliczeniu na jedną SPR, w naturalny sposób przyczyniała się do wzrostu oczekiwań płacowych pracowników (tabela 13). Tylko w ostatnim roku obserwacji okazało się, iż wynagrodzenia, wobec gorszych wyników dochodowości pracy, nieznacznie ograniczono. Podobne tendencje zaobserwowano również w próbie badawczej IERiGŻ. Jest to zrozumiałe, gdyż RSP de facto stanowią większość w grupie SPR składających sprawozdania finansowe do GUS. Z badań tych wynika, że rolnicze spółdzielnie produkcyjne, aby znacząco nie obniżyć opłaty pracy, decydowały się ograniczać odpisy na fundusze statutowe oraz na stabilizację dochodu, umożliwiając tym samym zachowanie poziomu wynagrodzeń.

Należy jednocześnie zauważyć, że mimo podobnych tendencji w całej analizowanej zbiorowości SPR, rolnicze spółdzielnie produkcyjne badane w IERiGŻ charakteryzowały się wyższym poziomem opłaty pracy. Zależność tę należałoby tłumaczyć faktem, iż RSP to jednostki w zbiorowości SPR o największej skali prowadzonej działalności, a zatem i o największych możliwościach płacowych.

Tabela 13

Średni dochód SPR oraz opłata pracy w latach 2005-2008

Wyszczególnienie	Rok			
	2005	2006	2007	2008
Średni dochód na SPR ^a w tys. (zł)	593	731	930	982
Opłata 1 dnia pracy w SPR (zł)	52,3	65,4	66,1	61,1
Opłata 1 dnia pracy w RSP ^b (zł)	66,7	69,3	72,6	72,2
Parytetowa opłata 1 dnia pracy ^c (zł)	69,3	72,2	78,8	80,3
opłata pracy w SPR parytetowa opłata pracy • 100%	75,5	90,6	83,9	76,1

^a Przeciętny dochód przypadający na 1 SPR zatrudniającą przynajmniej 10 osób.

^b Przeciętne wynagrodzenie w zbiorowości 48 RSP będącej próbą badawczą IERiGŻ.

^c Przeciętne wynagrodzenie w sektorze przedsiębiorstw w Polsce.

Źródło: Obliczenia na podstawie danych GUS [1, 3].

Pomimo pewnej dążności spółdzielni do wynagradzania pracy na konkurencyjnym poziomie, w okresie od 2005 do 2008 roku nie udało się im zniwelować znacznego dystansu do płac w sektorze polskich przedsiębiorstw.

Aby dokładniej zanalizować osiągnięte przez spółdzielnie wyniki finansowe w nowych warunkach wspólnego unijnego rynku, dokonano analizy rentowności kapitału własnego SPR. Dla zobrazowania zależności pomiędzy poziomem przychodów i kosztów wykorzystano zmodyfikowany schemat obliczania i analizowania rentowności kapitału własnego według Du Ponta⁵. W analizie tej dokonano jednak pewnej korekty opłaty pracy w badanych SPR. Jest to dla oceny efektywności gospodarstw spółdzielczych bardzo ważne, bowiem wysokość opłaty pracy własnej członków jest, jak wiadomo, dowolnie przez nich samych kształtowana. Ponieważ przy analizie sprawozdań finansowych składanych do GUS napotkano na problem polegający na braku dokładnych danych odnośnie wysokości opłaty w badanych SPR (część SPR nie ujmowała opłaty pracy pochodzącej z podziału dochodu), postanowiono poziom kosztów pracy i ich udziału w kosztach ogółem oszacować na podstawie danych pochodzących ze zbiorowości 48 RSP będącej próbą badawczą IERiGŻ.

⁵ Schemat do obliczeń zaczerpnięto z [5], a poszczególne wskaźniki obliczono następująco:

Rentowność kapitału własnego (ROE) (%) – Zysk /Kapitał własny (%)

Rentowność aktywów (ROA) (%) – Zysk /Aktywa ogółem (%)

Mnożnik kapitału własnego – Aktywa ogółem / Kapitał własny

Rotacja aktywów (RA) – Przychody ogółem/Aktywa ogółem

Rentowność działalności gospodarczej (Rentowność) (%) – Zysk / Przychody ogółem

Dochodowość działalności gospodarczej (Dochodowość) (%) – Dochód / Przychody ogółem

Koszty pracy własnej w relacji do przychodów (KR/PO) (%) – Rozdysponowany dochód tytułem opłaty pracy członków / Przychody ogółem

Dochód z działalności gospodarczej (Dochód) (tys. zł) – Przychody ogółem – poniesione koszty ogółem (bez kosztów pracy własnej)

Przychody ogółem (Przychody) (tys. zł) – Suma przychodów z działalności operacyjnej i finansowej

Tabela 14

Analiza rentowności kapitału własnego według zmodyfikowanego schematu Du Ponta w spółdzielniach produkcji rolnej w latach 2005-2008

Wyszczególnienie	Lata			
	2005	2006	2007	2008
Przychody ogółem	3 202	3 502	4 221	4 345
Dochód z działalności gospodarczej	593	731	930	982
Oplata pracy własnej członków w relacji do przychodów ogółem ^a (%)	18,6	19,3	18,7	19,2
Dochodowość działalności gospodarczej (%)	18,5	20,9	22,0	22,6
Rentowność działalności gospodarczej (%)	-0,1	1,6	3,3	3,4
Rotacja aktywów (RA)	0,68	0,67	0,72	0,68
Rentowności aktywów ogółem (ROA)	-0,58	1,07	2,38	2,31
Mnożnik kapitału własnego (MKW)	1,32	1,33	1,38	1,36
Wskaźnik rentowności kapitału własnego ROE (w %)	-0,77	1,42	3,28	3,14

^a Oszacowano na podstawie zbiorowości 48 RSP będącej próbą badawczą IERiGŻ.

Wartość dwóch pierwszych mierników podano w tys. zł i dotyczą one wartości przeciętnych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS [2, 6].

Przeprowadzona analiza według zmodyfikowanego schematu Du Ponta dla SPR pokazuje, iż w grupie tych gospodarstw rentowność kapitału własnego w okresie ostatnich czterech lat, poza rokiem 2005, przyjmowała wartości dodatnie (tabela 2). Zdaje się to przesądzać o stosunkowo dobrej kondycji SPR, dzięki czemu mogły one sprostać w tym okresie rokrocznie rosnącym oczekiwaniom płacowym członków. Po korekcie opłaty pracy członków spółdzielni, statystyczna SPR od początku 2006 roku utrzymywała średnio blisko 2% próg rentowności kapitału, przy czym lata 2006-2007 były zdecydowanie okresem intensywnej poprawy w tej dziedzinie. Jedynie w ostatnim roku (2008) widoczne było pewne osłabienie tego trendu. Wobec ogólnej poprawy sytuacji finansowej w SPR, to niewielkie pogorszenie wskaźnika rentowności kapitału w 2008 spowodowane było pewnym osłabieniem zaangażowania majątku w procesy produkcyjne, wyrażone we wskaźniku rentowności aktywów. W ostatnim roku na wynik mierzony rentownością kapitału własnego niekorzystnie oddziaływało obniżenie się poziomu dźwigni finansowej, czyli dodatniej różnicy pomiędzy rentownością aktywów ogółem a kosztem obsługi zobowiązań.

Analizując poszczególne wskaźniki, widać wyraźnie, iż okres po integracji Polski z UE był dla działalności gospodarczej SPR korzystny, rosły bowiem nie tylko przychody statystycznej spółdzielni, ale co najważniejsze – jej dochody. Dzięki temu członkowie SPR mogli pozwolić sobie na powiększanie wynagrodzenia bez nadmiernego obciążania wyników finansowych spółdzielni. Ułatwiło to z pewnością utrzymanie przez spółdzielnie rokrocznej poprawy dochodowości prowadzonych działalności.

Literatura:

1. Adamski M.: Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Program Wieloletni 2005-2009. Maszynopis. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
2. Analiza efektywności ekonomicznej i finansowej przedsiębiorstw rolnych powstałych na bazie majątku WRSP. Praca zbiorowa pod red. J. Kulawika. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
3. Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2008 roku. Praca zbiorowa pod red. A. Kowalskiego. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
4. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r. GUS, Warszawa 2006.
5. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. GUS, Warszawa 2008.
6. Dzun W.: Spółdzielnie produkcji rolnej w procesie przemian systemowych. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 4, 2009.
7. Guzewicz W., Kagan A., Zdzieborska M.: Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Program Wieloletni 2005-2009. Raport nr 77. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
8. Guzewicz W., Kagan A., Zdzieborska M.: Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych. Program Wieloletni 2005-2009. Raport nr 55. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
9. Nieć D.: Pomiar rentowności gospodarstw rodzinnych i identyfikacja czynników ją kształtujących. IERiGŻ, Warszawa 1999.
10. Rynek Rolny, nr 3 (223). IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
11. Dane z ARiMR: www.arimr.gov.pl/

WŁODZIMIERZ DZUN

MARCIN ADAMSKI

Institute of Agricultural and Food Economics

- National Research Institute

Warszawa

AGRICULTURAL COOPERATIVES BEFORE AND AFTER POLAND'S ACCESSION TO THE EU

Summary

The article has been intended to depict the changes in cooperative agricultural holdings in the period preceding the accession to the European Union and afterwards. The evaluation was attempted based on the Central Statistical Office data as well as the information on the Agricultural Cooperatives collected by the IAFE Economics of Farm Holdings Department. The analyses have shown that the majority of Polish cooperative holdings underwent positive changes in their production factors structure despite a decreasing total number of cooperative agricultural holdings in Poland. Calculation results show that Agricultural Cooperatives had significantly improved their economic and financial standing in the new common agricultural policy environment. It has been found that direct payments and financial resources from other support programmes mainly helped the AC to stabilise their financial results.